

Evidence jako filosofický pojem

PhDr. Danica Slouková CSc.

(dopracované téma)

„V houbové polévce zůstalo tak málo z půvabu lesa.“ S.J.Lec

Evidentní znamená jistý, jasný, zřejmý, zřetelný a vykazatelný. Podle Descarta je věda jisté a zřejmé poznání. Jde mu o to, co jsme schopni „jasně a zřejmě nahlédnout nebo s jistotou vyvodit.“¹ „Vykazatelné“ znamená, že jsme to, co takto zřetelně a jasně nahlédneme, také schopni zprostředkovat ostatním lidem. Představme si bidlo ponořené do vody. Jasně, zřejmě a zřetelně vidíme, že je zlomené. Dokonce jsme schopni tento svůj náhled předat i jiným osobám, když jim to názorně předvedeme, nebo třeba vyfotografujeme. Avšak je to poznatek jistý? Obstojí při testování? Když pojedeme rukou po bidle směrem dolů, opět jasně, zřejmě i vykazatelně zjistíme pravý opak. Bidlo je stále rovné. Jistota je pryč.

Nebo jiný příklad. Vidíme, jak někdo vyskočí z horního patra mrakodrapu. Nebo to ani nemusíme vidět, stačí nám zprostředkovaná zpráva o tom. Bude nám hned jasné a zřejmé, že to ten člověk nemůže (až na „zázraky“) přežít. Někdo jiný může přijít s tím, že viděl dva anděly, jak toho člověka zachytili v letu a pak jej donesli zpět do okna, ze kterého vyskočil. V tomto případě nám bude jasné a zřejmé, že to nemůže být pravda. Také nebude splněna podmínka vykazatelnosti. Takovou scénu ještě nikdo (kromě filmařských triků) nezdokumentoval. Avšak to, proč tyto příklady uvádíme, je ta skutečnost, že v obou případech je naše jasné a zřejmé poznání zprostředkováno naší další zkušeností a vědomostmi, dalším věděním, které je teoretické a o kterém jsme přesvědčeni, že je pravdivé. Fyzika nám vysvětlí „zlomenou“ hůl, kriminologie nám poskytne věděním o tom, z jaké výšky může (až na výjimky) přežít člověk skok z mrakodrapu.

Příklady, které jsme použili, jsou z hlediska evidence dost složité. Kdybychom chtěli podle rady skeptiků všechno důsledně znovu prověřit, znamenalo by to znovu prověřit všechny jednotlivé kroky, vedoucí k důkazům těch fyzikálních zákonů, o něž se naše „jasné nahlédnutí“ opírá. To samozřejmě neuděláme, spoléháme se na to, co jsme se naučili ve škole, co je napsáno v učebnici, co je zaznamenáno, neboli „vykázáno“ na nějakém nosiči, nějakém médiu. Udělali to za nás jiní, prověřili to a výsledek ve formě zákona zaznamenali. Můžeme se proto soustředit na vlastní akt evidence.

Při bližším zkoumání bychom poznali, že se skládá ze dvou momentů. Jedním je logické odvozování závěrů z premis, neboli dedukce. Jako argumenty při tomto odvozování používáme ony fyzikální zákony. Řetězce logického vyvozování mohou být značně dlouhé a rozsáhlé, ale my víme, že dedukce jako logický pochod a je-li správně aplikována, zaručí nám nutně pravdivý výsledek, pokud je pravdivá premisa. A o ten začátek tady jde.

Všiml si toho už Aristoteles, když ve třetí kapitole první knihy Druhých analytik² uvedl: „Nemůžeme-li však vědět první premisy, nemůžeme též vědět, co z nich vyplývá.. My však

---

¹ Descartes R.: *Regulae ad directionem ingenii*, OIKOYMENH, Praha 2000, (zejména pravidla II, III, VII)

² Podle publikace viz předchozí poznámka

tvrdíme, že vědění bezprostředních počátků je nedokazatelné... (a) nejen vědění, nýbrž nějaká prvopočáteční základna vědění, kterou poznáváme termíny.“ Oblast tohoto prvopočátečního a základního vědění, to je vlastní téma evidence. Vše, co následuje je bohatě rozpracováno v metodologii vědy, tak jak jsme se s těmito postupy ještě seznámíme, nebo už seznámili (hypoteticko-deduktivní metoda, ověřování a falzifikace atd.). Avšak prvotní „logika objevu“, jak se jí začalo říkat, zůstala do značné míry neprozkoumána. Mělo se za to, že zabývat se například individuálními vjemy, nápady, postřehy, vhladem, je z hlediska vědeckým metod poněkud „nevědecké“. A tak to metodologie vědy vyřešila jiným způsobem, oklikou. Nezajímalo ji příliš, jak jsme na prvotní hypotézu přišli, ale to, že se uplatněním rozumu, vědomostí a logiky od ní umíme dostat až k závěrům, které jsou testovatelné nebo falzifikovatelné. Problém evidence se tak na dlouhou dobu dostal ze zorného pole.

Descartes považoval za myšlenkové pochody, kterými jsme schopni dojít k poznání věcí bez jakékoli obavy a chyby pouze dva: intuici a dedukci. „Intuicí rozumím nikoli proměnlivou spolehlivost smyslů či klamný soud špatně sestavující představivosti, nýbrž chápání čisté a pozorné mysli, které je natolik snadné a rozlišené, že naprosto nezbývá žádná pochybnost... nepochybné chápání čisté a pozorné mysli, které se rodí jedině ze světla rozumu...“³ Rozum přitom pro něj byl orgánem, který je nutno vytrénovat na základě představivosti (imaginace), estetických idejí harmonie, a neustálé bystré pozornosti. Teprve takto trénovaný rozum se dobírá pravdy (doslova „vynalézá“ pravdu). Tato intuice nám zároveň říká, že i všechny další kroky celého řetězce vyvozování a všechny další zákony a zákonitosti, které bereme v potaz, jsou správné. Tak, a jsme opět tam, kde jsme byli. Všechno je jasné, jenom to, co znamená ono „nepochybné chápání čisté a pozorné mysli“ nám dnes jasné není.

Víme, že Descartes byl tzv. „racionalista“, tedy že oporu hledal v v onom „světle rozumu“. Celé dějiny filosofie až po dnešek jsou neustálým vracením se k tomu, zda za základ evidence brát rozum (racionalisté), nebo zkušenost, danou nám skrze naše smysly (empiristé). Už jsme se o tom zmiňovali v 1. díle. Také jsme uvedli, že Kant do jisté míry utnul tuto nekončící debatu tím, že přiznal svou roli jak smyslům, tak rozumu. Nicméně od konce 19. století, kdy pozitivisté přišli s orientací na fakta, převážil názor, že fakta lze evidovat v první řadě smysly, a potvrdil tak vůdčí roli empirismu, která se výrazně uplatňuje v různých podobách až po dnešek. Základem vědění se stalo pozorování, doplněné záznamem, tedy evidencí toho, co bylo pozorováno, a co je vydáváno za „tvrdá“ fakta.

Nicméně tato „fakta“, když je formulujeme a když s nimi dále pracujeme, se přísně vzato netýkají toho, co skutečně pozorujeme. Nezapisujeme si zpravidla: „viděl jsem něco červeného, podlouhlého, zvláště tvarovaného“ atd. Náš popis musí být srozumitelný: „viděl jsem červené auto značky Toyota...“. A tady se dotýkáme jedné z nejdůležitějších filosofických kategorií, která je s problematikou evidence neoddělitelně propletena, a tou je, že nás zajímají vždy nějaké obecné třídy, do nichž to, co vidíme, zařazujeme a pomocí nichž vůbec viděné jsme schopni zaznamenat. Tradičně se ve filosofii mluví o problematice „podstat“.

Pojem „podstata“ prodělal mnoho zvrátů a vyskytuje se v různých podobách. Aristotelovi například šlo o to, abychom třídění všech věcí založili na neměnném nositeli společných rysů

---

³ Tamtéž, pravidlo III

(substanci), k nimž pak přidáváme různé upřesňující přívlastky (akcidenty). Jiným způsobem byla v dějinách filosofie podstata chápána jako „to, co dělá danou věc touto věcí“ (esence). Teprve ve 20. století se existencialisté odklonili od této „esence“ k „existenci“, čímž učinili problematiku podstat dočasně nepodstatnou. Jiné filosofické směry také vytěsnilo tento pojem ze svého repertoáru, a nahradily jej jinými. My si všimneme, a hned uvidíme proč, zejména fenomenologie, která přišla s osobitou metodou „nazírání podstat“. Podstaty jsou tu nazývány „eidos“, tedy stejně jako Platonovy ideje. Cesta k nim však vede pečlivým pozorováním a představováním si, co mají různé věci, které shrnujeme pod jeden obecný termín, společného.

Po této malé odbočce k „podstatám“ se vraťme k tomu, co se odehrálo s „fakty“ dál, s čím přišel ve 20. století novopozitivismus. Na rozdíl od původního pozitivismu 19. století (empirici) byl nucen do svých úvah významným způsobem zakomponovat rozum, a to již nikoli jako orgán imaginace, dosahování harmonie a dbající pozornosti, jak tomu bylo u Descarta⁴, ale v podobě logiky, kterou chápe jako čisté abstraktní struktury vyvozování, o něž se rozum vždy a nepochybně může opřít. Descartova myšlenka dedukce tak byla nebývalým způsobem rozpracována do velké šíře abstraktních struktur moderní logiky. Z původní vědy o správném myšlení, jak byla aristotelovská logika chápána, se stala věda o abstraktních strukturách vyvozování, o něž se jako o metodický nástroj můžeme opřít při svých úvahách, a které nám přinášejí jistotu.

Jak už víme, pokračující 20. století však přineslo i mnohé další pohledy. Skutečné myšlení lidí se liší od ideálního, lidé myslí a jednají „nelogicky“. Mnoho poznatků o tom přinesly psychologie, sociologie, antropologie a kulturní studia. Před očima se nám objevil člověk, sice dále jako tvor rozumný, nicméně ona rozumnost byla motivována nikoli dodržováním nějakých abstraktních logických pravidel, ale především pragmatickými motivy soužití a přežití člověka ve své vlastní komunitě. Začaly se více zkoumat společenské vztahy a různé způsoby života a tím také myšlení v různých společenských skupinách. Myšlení, vnímání, i konání začalo být vnímáno jako podmíněné danou komunitou a jejím diskurzem. Od pragmatismu, který hlásal cosi v tom smyslu, že pravda je ta, která se prakticky osvědčí, až po postmoderní filosofii, která se orientuje na „pluralitu pravd“. A teď se zamysleme znovu nad naší „evidencí“. Čeho se v takové situaci chytit jako nepochybného, jasného, zřetelného, vykazatelného? Co nám v naší situaci, kdy snad všechno již bylo zpochybněno, říká ona Descartem označená intuice nepochybnosti, když jsme se stali tvory nadměru pochybovačnými?

A zde se musíme opět obrátit k fenomenologii. Uvedli jsme, že jí jde o podstaty, které nazývá „eidos“ a že vypracovala osobitou metodu, jak se jich dobrat. Teď ještě doplníme, o co se opírají všechny tyto podstaty tak, že se pro nás mohou stát těmi pravými, nepochybnými. Fenomenologie studuje svět tak, jak se nám jeví. Co se nám jeví jako nejpodstatnější? To, že nám jednotlivé věci, události, činy, ale i svět jako celek nepřipadají zcela nesmyslné, to že nám dávají nějaký smysl, že si je umíme vysvětlit, že umíme najít důvody pro to či ono⁵. Existuje samozřejmě řada pochybností a mnoho lidí, zvláště v dnešním světě „ztrácí smysl“. Ale to, že navzdory těmto odchylkám svět stále dál nějak funguje, je dokladem toho, že

⁴ Aleš Novák: Zázračná věda. Filosofie René Descartesa 1618 – 1620. Vita intellectiva, TOGGA s.r.o. Praha 2012

⁵ V této části se opíráme o práci Jana Patočky: Pojem evidence a jeho význam pro noetiku, in Patočka J.: Fenomenologické spisy I. OIKOYMENH, Praha 2008

převažují ti, kterým připadá lidská činnost a snažení jako smysluplné, že smysluplnost je nám dána jako podstata podstat, jako nezákladnější podmínka, a výzva našich životů. Znamená to, že se jako o nepochybné můžeme opřít o to, že člověk je bytost ovládaná smysluplným konáním to znamená, že člověk hledá a utvrzuje se v důvodech svého jednání a konání. Dělá to tak, že prostřednictvím řeči nabízí svému partnerovi, jaké důvody pro to či ono spatřuje, a tím, že to vyslovuje, nabízí tyto důvody druhému člověku k akceptování a nabízí tím i to, aby je takto chápal i ten druhý (viz Brandom, kterého jsme zmínili již dříve).

Smysl nám tedy udává důvod. Pro empiriky je takový důvodem, který jim přináší nepochybné pravdivé poznání evidence opřená o zkušenost, vnímanou vlastními smysly. Pro racionalisty je takovou garancí rozum. To, co oba pohledy spojuje, jsou logické důvody. Proto je třeba smysly spojit s logikou (logičtí empiristé, neboli novopozitivisté). Pro pragmatiky je důvodem nepochybovat o tom, co se osvědčilo v praxi. Pro postmodernisty je důvodem nepochybovat o rozdílnosti lidí a jejich kultur. Pro fenomenology, a toto stanovisko můžeme vzít za své, neboť svým způsobem zahrnuje všechny ostatní, je evidencí to, pro co existuje podstatný, logický, racionální i empirický důvod, který nám objasňuje smysl věcí, světa i našeho jednání a naší orientace. Na takové důvody, o kterých nepochybujeme se zaměřujeme, stojí v centru naší pozornosti, ty požadujeme a hledáme. Obsahem každé naší myšlenky (intencionálním předmětem intencionálního aktu) je hledání či naplnění „prázdného místa“, na něž dosazujeme důvod, který dává smysl každé věci, každé události, každé představy či myšlenky. A teď jednoduchá otázka. O co nám zdravotníkům a pacientům jde? Pacientům o to, aby jim bylo zase dobře. A zdravotníkům? Jde jim vždy a za všech okolností o to, aby jejich pacientům bylo zase dobře? Nebo mají i jiné důvody, které musí uplatnit, jejichž předem připravená „prázdná místa“ musí vyplnit důvody zcela jinými, vyplývajícími ze skutečné situace a skutečných způsobů chodu společnosti, zdravotnictví, vědeckých procedur, osobních ambicí, a tak dále? Tyto všechny důvody, dávající vždy nějaký smysl totiž představují to, co proměňuje naši evidenci, od níž se odvíjí všechno ostatní a proměňuje se v mohutnou spleť zpětnovazebních smyček, která plodí tu realitu, ve které se nacházíme.

Evidence a média

„Je něco shnilého ve státě dánském, Ó jak veliké je Dánsko!“ S.J.Lec

K osvětlení současné situace se zaměříme nyní na problematiku médií. Dnes neexistuje evidence bez médií, určitě ne ta vědecká. Novopozitivisté jako prvotní bázi evidence zaznamenávali tzv. protokolární věty, do nichž zformulovali svá pozorování. Pozdější vývoj metodologie přírodních věd však vedl, jak jsme si už řekli k tomu, že na začátku už nefigurují protokolární věty, ale hypotéza a bazové věty, Protokolární zaznamenávání na základě pozorování se uplatní zejména až ve fázi ověřování predikcí při experimentu. A zopakujme si, že ve vědách o člověku se naopak prvotní záznamy používají běžně dál, neboť zejména kvalitativní výzkum se týká tvorby hypotéz (nazývaných zde „teorie“) a předchází tak postupy, jež využívají přírodní vědy, které tzv. logiku objevu již metodicky neřeší. Tyto záznamy evidence pozorování, stejně jako všechny další myšlenkové pochody a odkazy na uznávané pravdy a vědecké zákony, tedy prvotní evidence Descartovou intuicí i následné pochody, které Descartes označil jako dedukce to vše se odehrává nikoli od úst k ústům, ale prostřednictvím médií a institucionálních procedur (například publikování vědeckých výsledků, obhajoby prací). Ty používají média jako zdroj určité jistoty a nezkreslenosti záznamů, myšlenkových pochodů a interpretací.

Dnes žijeme v 21. století a dobře víme, jaký obrovský rozmach zejména nová média učinila. To sebou přineslo mnohá úskalí. Člověk si například všechno ulehčuje, jak jen může. Když

vymyslel televizi, nemusí se už bavit s ostatními, nemusí samostatně o ničem přemýšlet, nemusí si klást žádné otázky a vymýšlet odpovědi. Stačí sedět a čumět do bedny. Na víc stejně není čas.

Když se objevil internet, mnozí teoretici zajásali, jak je interaktivní a jak to člověka podnítl - k čemu vlastně? K ctrl C, ctrl V. Napsat domácí úkol nebo rigorózní práci, aniž by člověk věděl, o čem je vlastně řeč, je hračkou.

Objevily se blogy, komentáře k článkům, sociální sítě - konečně bude dialog! A místo toho: To si pěkně sprostě zanadáváme! A ta aktivní role: vezmi pukavce a pojď ho hodit!

Ještě že existují i seriózní aplikace, jakými jsou vědomostní databáze a umělá inteligence. Opřít se o takovou autoritu, to je záruka vědeckosti.

Když vznikaly první počítače, měly bezprostřední vojenské využití. Přinesly novou kvalitu ve vedení válečných operací. Rozhodně však nedošlo k nějakému zjednodušení, k náhradě složitých výpočtů jednoduchou obsluhou několika „knoflíky“. Je zarážející, že si dnes stále tolik lidí myslí, že zavádění nových technologií včetně elektronizace včerejší problémy vyřeší tak, že dojde k úsporám času a prostředků, že dojde ke zjednodušení a že se zvýší spolehlivost. Opak je pravdou. Náhrada tradičních technologií novými, přináší sice urychlené řešení procedur, řešení starých problémů, zároveň však přináší problémy nové, a to hned dvojího druhu. Jednak nové technologie opravdu zrychlí řešení dřívějších problémů, a tak se také rychleji dostanou ke slovu problémy nové, které zákonitě vznikají s růstem poznání. Čím rychleji se řeší staré problémy, tím rychleji vznikají nové v oblasti, kterou řešíme. Druhý „multiplikační“ efekt pak přichází s tím, že nové technologie mnohanásobně rozšiřují požadavky na zvládnutí jejich používání. A tak, přestože se vývojáři snaží o stále uživatelsky přístupnější tvář nových produktů, tam, kde se pro zákazníka ušetří, vecpou se nové nároky na zvládnutí dalších a dalších neustále přidávaných vymožeností (aplikací). A se složitostí používaných systémů nových technologií roste možnost selhání a chyb. Ještě závažnější je problém unifikace používaného jazyka a používaných postupů a procedur. I když to vypadá, že nabídka nových možností se rozšiřuje, děje se tak vždy na úkor současného zúžení původních možností, například proměňuje se tvůrčím způsobem jazyk (odborná terminologie) a používají se tvůrčím způsobem nově vynalézané postupy a procedury. A nejen to, je to ještě horší, neboť nové technologie nás nejen nutí přijímat vývojáři připravený jazyk a procedury, ale zároveň svými požadavky na zvládnutí velkého množství nově vytvářených úkonů ukrádají náš čas, který bychom měli věnovat hlubšímu promýšlení, oč vlastně jde. Jelikož to vypadá, že nám nové technologie šetří čas, neboť „počítač počítá bleskurychle“, řeknou si mnozí z nás, proč toho nevyužít k podrobnějšímu zdokumentování výsledků a zejména jejich různých „derivátů“ (nové a nové odvozené sestavy). Proč toho nevyužít k podrobnější dokumentaci našich pracovních výkonů (nová forma šmíráctví). Proč toho nevyužít k evidenci nikoli jen výsledků výzkumu či výsledků řešení nějakých problémů, ale k evidenci, zakládající různá následná zcela subjektivní vyhodnocování, která mají vliv především na nezbytný přísun finančních prostředků.